

Две цркве у околини Гацка

На захтев гатачког свештеника оца Лазара Манигоде, а у организацији Академија Српске православне цркве за уметност и конзервацију, од 7. до 21. августа 1997. год. у околини Гацка, мањим сондажним ископавањима биле су обухваћене две цркве: Св. Димитрија у Домркама и Св. Николе у Грачаници. Осим што су ова истраживања претходила грађевинским радовима, она су имала за циљ и стицање статиграфско хронолошке слике о животу наведених храмова.

Домрке - црква св. Димитрија

20 км северозападно од Гацка, према Тврдом потоку и Југовићима, налази се село Домрке. Црква св. Димитрија налази се на једној главици, југоисточно од села. Народно предање овога краја оснивање села и подизање сеоске цркве везује за почетак 13. века и делатност Стефана Првовенчаног и Светог Саве.

Црква је у предању позната као најстарија црква у Гацком. Два натписа која Новак Мандић - Студо преноси из Босанске виле, за април, 1888. и из Шематизма Херцеговачко-захумског за 1890, индицирају да је цркву св. Димитрија саградио Стефан Првовенчани по налогу Светог Саве и да је у њој првобитно био сахрањен Урош I, после пораза на Гатачком пољу¹. Да је црква обнављана 1883. године, види се из натписа уклесаног изнад надвратника, на западној фасади.

Да би се црква обновила на одговарајући начин и да би се приближило решењу времена настанка цркве, пробним ископавањима је обухваћен ограничени део простора око цркве и у њеној унутрашњости, укупно

око 38 м². Црква је мала, једнобродна грађевина (сл. 3), димензија 10,95x6,22 м. Затечена је у употребном стању, али делимично оштећена. Она је напукла по оси 3-И, и има пукотине у јужном зиду. Поред тога, њен првобитно камени кров био је замењен лименим двосливним кровом. Услед јаких ветрова кров је оборен. Тренутно цркву покрива импровизирана надстрешница.

Ископавања су показала одсуство археолошких слојева. Отворене су две сонде уз јужни, напукли зид цркве, између којих је остављен контролни профил. После скидања површинског слоја хумуса наишло се на слој светломрке, растресите земље, помешане са ситним каменом. У овом слоју се местимично среће крупан, необрађен камен. У њему није било покретних археолошких налаза. Здравница на коју належе овај слој је жута, тврда земља. Иста ситуација среће се у сондама које су отворене уз апсидални простор, западни зид, као и у сонди која је постављена управно на северни зид цркве. У унутрашњости цркве отворен је ров, како би се добио попречни пресек. Скинуто је 20 подних плоча испод којих се налазио слој набачене земље светломрке боје са комадима ситног камена. Овај слој дебљине 5 цм, мерено од почетног нивоа, није садржао покретне археолошке налазе. Са његовим скидањем одмах се дошло до здравнице, жуте, тврде земље. У унутрашњости цркве, у западном делу олтарске апсиде, налази се плоча на којој се види круг, подељен на 12 листова, тзв. Богородичино коло.²

У порти цркве, на северној страни ограђеној каменим сухозидом, налазе се два

1. Новак Мандић-Студо, Гацко кроз вијекове. Прилози историји Гацка, I, Гацко, 1985, 277, 278.

2. Ш. Бешлагич, Стећци, Сарајево, 1971, 358.

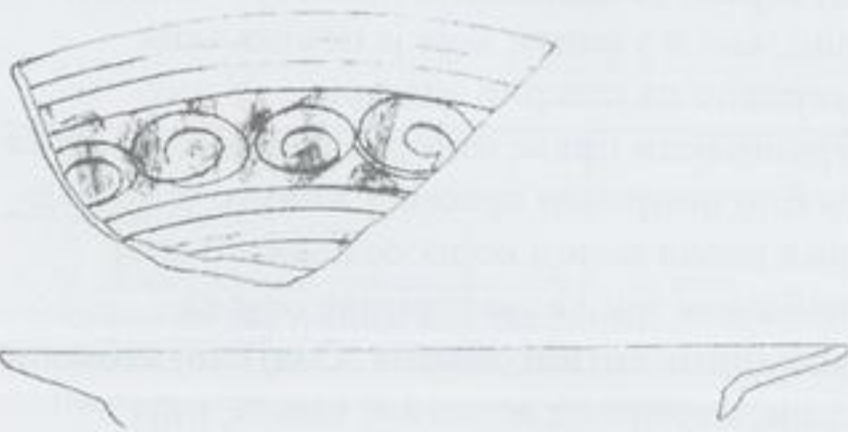
мрамора, без украса. У осталом делу порте је савремено гробље. Изван црквене ограде налазе се гробови несумњиво старији од цркве из 1883. године. Уз сам пут, са његове леве стране, 50-так метара од цркве, налази се тумул.

С обзиром да сондажна ископавања нису открила средњовековни слој у цркви Св. Димитрија, очигледно је да се поменуто предање не односи на овај храм. Можда је старија црква била подигнута ту негде у близини, имајући у виду постојање средњовековног гробља у црквеној огради (два мрамора).

Грачаница - црква св. Николе

Село Грачаница се налази 2 км северозападно од Гацка. Изнад самог села, на падини која је приступачна са свих страна, налази се црква Св. Николе, око које се данас развило савремено гробље. Црквена порта је обухватила и средњовековну некрополу са 22 мрамора (17 плоча, 3 сандука и два крста)¹. Споменици су постављени у правцу З-И. Неки од њих су уграђени у саму цркву. На некрополи има и неколико римских сполија. То су два надгробна ципуса, два већа уломка венца, као и једна необрађена плоча, без украса и профила, уграђена у ограду гробља.² На једном од ципуса налази се представа коњаника у касу, а на другом је представа делфина.

Према предању, црква Св. Николе је

Сл. 1

подигнута 1534. год. и обнављана је три пута (1754, 1814, 1896)³. Уклесан запис о обнављању цркве налази се у пољу изнад надвратника. Због мањих грађевинских радова које су мештани имали намеру да

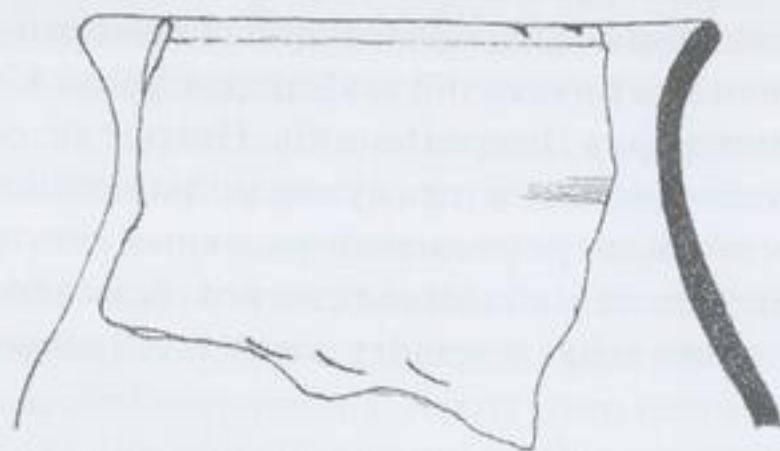
1. Ш. Бешлагич, нав. дело, 361.

2. И. Бојановски, Гатачко поље у антици, *Tribunia* 2, 22, 24.

3. Новак Мандић-Студо, нав. дело, 250.

изведу на цркви, претходила су сондажна ископавања, како у цркви, тако и са њене спољашње стране. Овом приликом добијена је и археолошка статиграфска слика о животу цркве.

Црква Св. Николе је такође мала грађевина, димензија 10,77x5,66 м (сл. 4). Саграђена је од притесаног камена, кречног малтера, а приликом изградње зидова коришћени су и мрамори са средњовековне некрополе. Пред олтаром се, као и у цркви Св. Димитрија, налази надгробна плоча са уклесаним натписом (именом покојника) и розетом са осам листова, тзв. Богородичино коло.⁴

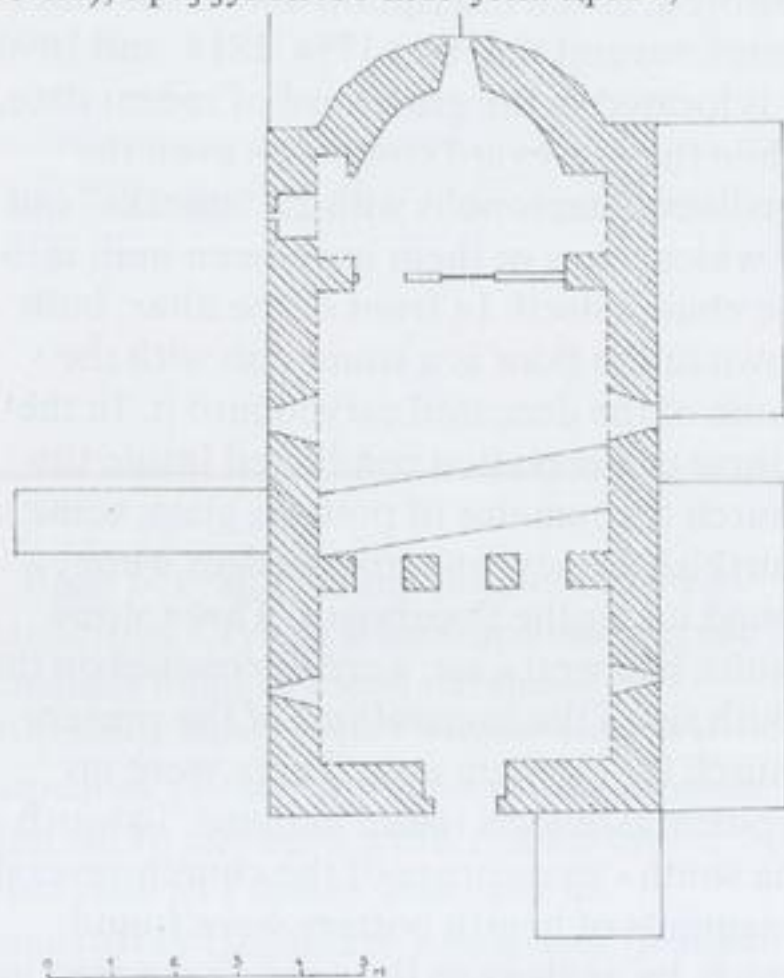

Сл. 2

Ископавања су дала следећу статиграфску слику. Откопана је површина од 16 м². У унутрашњости цркве, између пиластара и олтарске апсиде отворен је ров целом ширином цркве. По скидању подница у површинском слоју, који је садржавао доста шута, нађени су уломци керамике, стакла, турски новац, гвоздени клинови. У северном делу рова здравица (стена) појавила се одмах испод овога слоја. Својим јужним делом ров је показао, да је црква налегла на старије гробове. У јужном делу рова констатована су три гроба, од којих је истражен само један док остала два залазе под темељ цркве. Сва три гроба имају исту гробну конструкцију. Истражени гроб има камену гробну конструкцију, издуженог, трапезоидног облика. Да би овај гроб био цео обухваћен, ров је проширен у правцу истока, целом дужином апсиде. Приликом скидања плоча, код часне трпезе пронађен је турски новац. Оријентација гроба је З-И. Покојник је у гробну раку оивичену каменом положен на леђа, са рукама прекрштеним у пределу карлице. У гробу није било налаза. У слоју

4. Ш. Бешлагич, нав. дело, 361. Бешлагич не даје податак да се на подној плочи испред олтара налазе заједно представа розете и поменути натпис. Он помиње само розету.

тамно-мрке боје, који налаже на здравицу (стена), крај југоисточног угла цркве,

Сл. 3 Основа цркве Св. Димитрија са уцртаним сондама

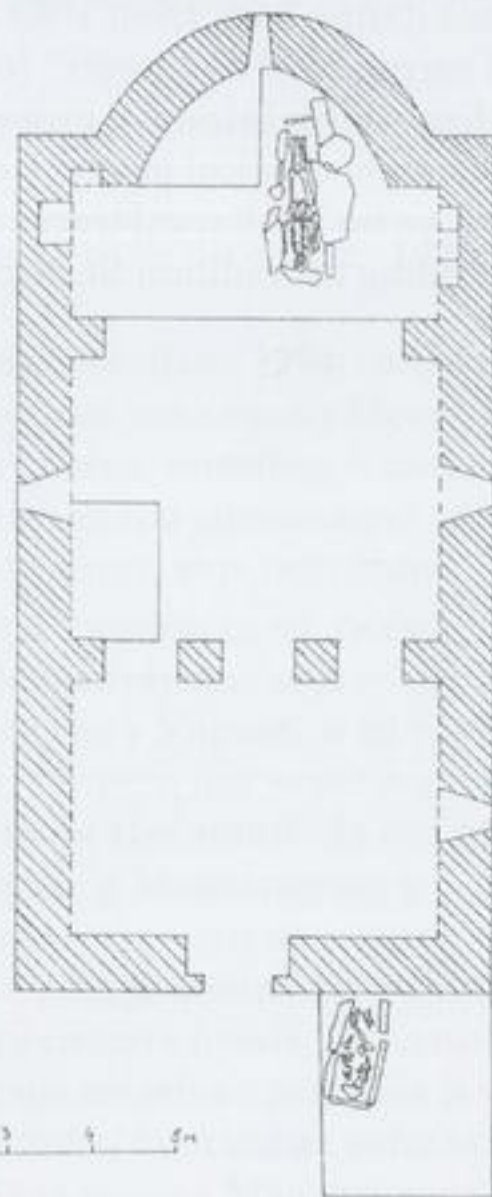
нађени су уломци керамичких посуда. Уломци огњишне грнчарије из овога слоја, припадају мрко-печеном лонцу разгнутаг обода (Ро-11цм), заобљеног трбуха и равног дна, који је рађен на спором витлу (сл. 2). По ободу је украшен јамицама, а на прелазу рамена у трбух косим цртама. Овај тип посуде припада традиционалном српском грнчарству, који се на основу аналогија у манастиру Милешеви оквирно може датовати до половине XV века.¹ Своју аналогију у манастиру Милешеви, која се такође датује у исто време, има и жућкасто црвено печени тањир, широко разгнутаг обода (Ро-30цм), укошених, белом енгобом премазаних зидова.² На унутрашњој страни, по ободу се налази бојени и зграфито изведен спирални орнамент, преко којег су набачене мрље тамно зелене боје (сл. 1). Аналогни и истовремени керамички материјал откривен је и у манастиру Тврдошу (необјављено).

Чињеница да гробови залазе под темељ цркве, говори да је црква у сваком случају млађа. Различита дубина укопавања гробова можда говори и о два хоризонта сахрањивања. Још два гроба су истражена

изван цркве, у сонди која је отворена поред западног зида. Оба истражена гроба се налазе испод нивоа темеља цркве. Одмах се наишло на дечији гроб (рел. дуб. 0,27 м). Две камене плоче су постављене на две воде, које су са бочних страна учвршћене двома мањим плочама. Дечији скелет је био само делимично очуван и без налаза. Други гроб је такође дечији. Скелет је смештен у камену гробну конструкцију као и скелет у унутрашњости цркве. Оријентација је З-И. Под главом покојник је имао камен. Ни у овом гробу није било налаза.

У слоју светло мрке, растресите земље помешане са комадима камена, који иде од савремене површине тла до здравице, нађен је покретни археолошки материјал: турски новац, гвоздени клин, бронзана апликација и уломак керамике.

Поставља се питање да ли је црква Св. Николе, као централни објекат како савременог, тако и средњовековног гробља, можда заменила старију цркву. На ово питање може да одговори само наставак археолошких истраживања.

Сл. 4 Основа цркве Св. Николе са уцртаним сондама и истраженим гробовима.

1. О. Кандић, Д. Минић, Е. Пејовић, Манастир Милешева. Истраживање и обнова, Београд-Пријепоље, 1995, 14, 25, кат. бр. 1-3.

2. Исто, 25, кат. бр. 6.

TWO CHURCHES IN THE VICINITY OF GACKO

Summary

Prior to the construction works of the churches of St. Demetrius in Domrke and St. Nicholas in Gračanica, both situated in the vicinity of Gacko, the Academy of the Serbian Orthodox Church of Arts and Conservation had carried out minor sondage on those localities in August 1997.

According to a legend the church in Domrke was built in the early XIII century and is considered the oldest church in Gacko. One of the inscriptions says that it was founded by Stephen the Firstcrowned, while the inscription above the lintel states that the church was restored in 1883. The sondages executed in this single-naved building, now damaged and in bad repair, situated in the churchyard of recent date amidst the tombstones dating back from 1883 and onwards, and surrounded by "stećci" (old square mediaeval tombstones), proved the absence of the archeological layers, i. e. that there could be no mediaeval traces found around. According to tradition St. Nicholas Church

in Gračanica was built in 1534, and was restored, as the inscription above the lintel states, several times: in 1754, 1814, and 1896. It is located in the graveyard of recent date, while the graveyard comprises even the mediaeval necropolis with 22 "stecaks" out of which a few of them have been built into the church itself. In front of the altar, built down in the floor is a stone slab with the name of the deceased carved into it. In the course of excavation conducted inside the church the remains of pottery, glass, some Turkish money, and iron wedges were found under the floorboard. Three stone vaults, laid west-east, were discovered on the south side - the foundations of the present church lay on them now. There were no sepulchral objects found in there. Towards the south - east corner of the church several fragments of hearth pottery were found, which, by analogy to the ones discovered in the monastery of Mileševo, most probably date back not later than from the middle of the XV century. Similar and contemporary objects have also been discovered in the monastery of Tvrdoš. The continuation of archeological finds should give an answer to the following question: was the present Church of St. Nicholas built on the foundations of an older temple?